

Çağlar DANACI*^{ID}

SİVİL İTAATSİZLİK VE PASİF DİRENİŞ BAĞLAMINDA TOLSTOY VE GANDHI**

TOLSTOY AND GANDHI ON CIVIL DISOBEDIENCE AND PASSIVE RESISTANCE

ÖZET

Bu çalışmada; Tolstoy ve Gandhi arasındaki etkileşimin arka planda kalmış detaylarının ortaya konması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, ilk olarak Thoreau, Gandhi ve Tolstoy'un sivil itaatsizlik hakkındaki görüşlerinden vicdan olgusu çerçevesinde bahsedilmiştir. Ardından literatürde işaret edilen Gandhi'nin etkilendiği Tolstoy eserlerinin haricindeki etkileşimlerinin ortaya koyması hedeflenmiştir. Bu nedenle, Tolstoyculuk, satyagraha ve Tolstoy Çiftliği gibi iki ismin etkileşim içerisinde olabileceği düşünülen alanlar mektuplaşmaları, gazete yazıları ve Gandhi'nin yaptığı Tolstoy'un doğumunun yüzüncü yıl konuşması temel alınarak incelenmiştir. Yapılan bu incelemeler sonucunda ise; her iki ismin ortak noktası olarak şiddetsizlik olduğu ve buna bağlı olarak da sevgi ve yardımlaşmanın ön plana çıktığı görülmüştür. Aralarındaki en temel fark ise Gandhi'de dini öğretilere bağlılık ve onun getirdikleri ön plandayken Tolstoy dine ve onun gizemine karşı çıkması olmuştur. Böylece Tolstoy ve Gandhi etkileşiminin literatürde bahsedildiği kadar sadece dini temelli olmadığı, pek çok alanda etkileşim içerisinde oldukları sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Tolstoy, Gandhi, Sivil İtaatsizlik, Pasif Direniş, Şiddetsizlik.

ABSTRACT

This study aims to reveal the background details of the interaction between Tolstoy and Gandhi. For this purpose, firstly, Thoreau, Gandhi, and Tolstoy's views on civil disobedience are mentioned within the framework of the phenomenon of conscience. Then, it is aimed to reveal the interactions other than Tolstoy's works that Gandhi was influenced by, which are pointed out in the literature. For this reason, areas such as Tolstoyism, satyagraha, and Tolstoy Farm, which are thought to be in interaction between the two figures, were analyzed on the basis of their correspondence, newspaper articles, and Gandhi's speech on the centenary of Tolstoy's birth. As a result of these examinations, it was seen that the common point of both names was non-violence and accordingly, love and cooperation. The main difference between them is that while Gandhi's adherence to religious teachings and what they brought are emphasized, Tolstoy opposed religion and its mystery. Thus, it was concluded that the interaction between Tolstoy and Gandhi was not only religious-based as mentioned in the literature but that they interacted in many areas.

Keywords: Tolstoy, Gandhi, Civil Disobedience, Passive Resistance, Nonviolence.

* Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı, Kayseri / Türkiye. E-posta: caglardanaci@erciyes.edu.tr

** Bu çalışma, yazarın 3-5 Mayıs 2018 tarihlerinde gerçekleşen ASOSCONGRES IV. Uluslararası Filoloji Sempozyumu'nda sözlü olarak sunduğu bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

Giriş

19. yüzyıl tüm dünyada pek çok gelişmenin, toplumsal olayın, savaşların meydana geldiği bir asırdır. Çarlık Rusya’da da bu asır boyunca pek çok önemli olay meydana gelmiş ve dünya tarihinde kendine yer bulmuştur. Özellikle edebiyat alanında herkesçe bilinen pek çok isim bu yüzyılda yaşamış ve eserlerini ortaya koymuştur. Bu isimlerden birisi de Lev Nikolayeviç Tolstoy’dur (1828-1910). Tolstoy deyince akla ilk *Savaş ve Barış* (Война и мир, 1865), *Anna Karenina* (Анна Каренина, 1878), *Diriliş* (Воскресение, 1899) gibi önemli edebi eserler ve onların yazarı olması gelse de, o ayrıca, pedagog, filozof, sosyolog gibi tanımlamalarla da insanların hayatına dokunmayı başarmıştır. Hayatına dokunduğu insanlardan birisi de Hindistan Bağımsızlık Hareketi’nin siyasi ve ruhani lideri Mohandas Karamçand Gandhi’dir (1869-1948). Gandhi’nin Tolstoy’dan etkilendiği bilinmektedir ve otobiyografisinde Tolstoy’un *İncil’in Kısa Özeti* (Краткое Изложение Евангелия, 1881), *O Halde Nasıl Yapmalıyız?* (Так Что Же Нам Делать?, 1886) ve *Tanrı’nın Egemenliği İçinizedir* (Царство Божие Внутри Вас, 1893) eserlerinin adını vermesini bunun kanıtı olarak düşünmek mümkündür.

Gerek Tolstoy gerekse Gandhi hakkındaki çalışmalarda Tolstoy ve Gandhi arasındaki etkileşime dair pek çok görüş bulunur. Örneğin Rus kültürolog ve gazeteci Solomon Volkov (1944-) Tolstoy’un İsa öğretisi yorumunun ve din, ahlak ve siyasi görüşlerinin Fransa’dan Hindistan’a, Hindistan’dan Amerika’ya uzandığını söyler (Volkov, 2018). Ancak Polonyalı tarihçi Andrzej Walicki (1930-2020) bir ahlakçı ve dinci düşünür olarak Tolstoy’un hayattayken sözünün geçtiğini, tüm dünyadan destekçilerinin olduğunu ve özellikle barış yanlısı görüşlerinin karşılık bulduğunu; ancak ölümünden sonra Gandhi dışındaki kişiler tarafından görüşlerinin hızla unutulduğunu iddia eder (Walicki, 2013).

Tolstoy biyografilerinde de durum benzerdir. Fransız tarihçi, biyograf, kültürolog Henri Troyat (1911-2007) Gandhi’nin Hindu yurtseverliğinden Tolstoy’un haz etmediğini ancak yine de ona hayranlık duyduğunu söyler. Tolstoy’un Gandhi’ye 7 Eylül 1910 tarihli mektubuna gönderme yaparak, Tolstoy’un yönetimleri reddiyesinden ve Hristiyanlığı indirgediği sevgi yasasından bahsederek mektubun önemini dile getirir (Troyat, 2010). İngiliz yazar, gazeteci, tarihçi Wilson (1950-) ise Tolstoy biyografisinde *Tanrı’nın Egemenliği İçinizedir*’in Gandhi’de bıraktığı derin izi vurgular ve ikili arasındaki mektuplaşmaları öne çıkararak Tolstoy’un Gandhi’yi sivil itaatsizlik ve pasif direniş eylemleri için teşvik ettiğini söyler (Wilson, 2019). Tolstoy’un sanatının başlangıcından bitişine kadar “ben kimim?”, “neden buradayım?” ve “nasıl yaşamalıyım?” sorularının cevabını aradığını söyleyen Amerikalı Rus edebiyatı, kültürü ve Tolstoy araştırmacısı Andrew Kaufman (1969-) Tolstoy’un Antik Yunan filozofu Sokrates’ten oldukça etkilendiğini ve Mahatma Gandhi, Martin Luther King Jr. gibi önemli isimleri etkilediğini belirtir. Bunlara ek olarak, Tolstoy’un ortaya koyduğu görüşlerle insanları cevap aramaya davet ettiğini ve toplumdaki değişimin, ancak *Kazaklar*’ın (Казакы, 1863) Olenin’inde olduğu gibi, bu isimlerin gerçek bir ahlaki vicdana erişerek toplumdaki kişisel çıkarları ön planda tutan normları çiğnediklerinde gerçekleşeceğini söyler (Kaufman, 2011).

Adı geçen çalışmalarda Tolstoy ve Gandhi arasındaki etkileşimin ayrıntılarına yer verilmese de, haklı çıkarımların ve doğru tespitlerin yer aldığı söylenebilir. Gandhi hakkındaki çalışmalarda da durum benzer şekildedir. Gandhi’nin Batı aracılığıyla Doğu’yu keşfetmesinden bahsedilirken, bu noktada Batı hayranlığına aldanmayıp Doğu’ya ait olduğunu bildiği vurgusu yapılır ve Tolstoy, Thoreau gibi yazarlar sayesinde İncil’i okuyarak kendi geleneğiyle özdeşleştirdiğine dikkat çekilir

(Merton, 2003). Başka bir çalışmada; Tolstoy ve Gandhi arasındaki benzerliğe, Tolstoy'un yönetim ve mülkiyetin ve buna bağlı olarak gerek dini liderlerin gerekse de idari ve askeri yöneticilerin, insanların mutlu olmasına ve hakikate ulaşmasına engel olduğu görüşü örnek verilir. Tolstoy'a göre kusursuz toplumun oluşması için yapılması gerekenin haksızlığa ve zorbalığa karşı şiddet kullanmadan direniş göstermek olduğunu dile getiren yazar, bunun insanda sevgi ve vicdanın hakimiyetiyle var olacağını öne sürer ve Tolstoy'un Gandhi'nin düşüncelerinin oluşmasında etkili olduğunu söyler (Anıl, 2013).

Gandhi'nin biyografilerinde de Tolstoy'un adı geçer. Ünlü Fransız yazar, sanat tarihçisi Romain Rolland (1866-1944) Gandhi biyografisinde *Tanrı'nın Egemenliği İçinizdedir*'in Gandhi üzerindeki etkisini vurgular. Gandhi'nin ortaya koyduğu iradeye dikkat çekerek onun Tolstoy'a göre daha yumuşak, sevecen ve evrensel olduğunu dile getirerek bu iki isim arasındaki farkı, Tolstoy'un görüşlerindeki gerçekçiliğin Gandhi'nin Batı (Avrupa) karşıtlığı görüşlerinde gerçekleştiğini söyleyerek de benzerliği ortaya koyar (Rolland, 2022). Amerikalı yazar, akademisyen ve Gandhi araştırmacılarından biri olan Douglas Allen (1941-) ise Tolstoy'un *Kitabı Mukaddes*'i incelediğini, *Dağdaki Vaaz*'da İsa'nın öğretilerini örnek aldığını söyler. Ayrıca, Tolstoy'un *Hindu'ya Mektup*'una (Письмо к Индусу, 1909) dikkat çekerek Tolstoy'un Hintlilerin mevcut durumundan kendilerinin sorumlu olduğunu söylemesinin ve özgürlükleri için kötülükle iş birliğini şiddet olmadan reddetmeyi salık vermesinin önemini vurgular (Allen, 2020).

Tolstoy ve Gandhi hakkındaki çalışmalara bakıldığında ikili arasındaki etkileşim başta Tolstoy'un *Tanrı'nın Egemenliği İçinizdedir* olmak üzere, Gandhi'nin de bizzat dile getirdiği, *İncil'in Kısa Özeti, O Halde Nasıl Yapmalıyız?* eserleri referans verilerek yapılmıştır. Ancak, Gandhi'nin Güney Afrika'daki üç tecrübesinin kişiliği, felsefesi ve görüşlerinin değişmesinde ve olgunlaşmasında önemli olduğu kabul edilir. Bunlardan ilki, şiddet karşıtı *satyagraha* felsefesinin ilk örneği olan 1906 yılında Transvaal'deki Hintlilerden parmak izi alınması, kayıt belgesi istenmesi gibi düzenlemelere karşı Hintlileri boyun eğmeyeceklerine dair yemin etmeye çağırmasıdır. İkincisi, 1909'da Londra'dan dönerken yazdığı insanları değerler, yaklaşımlar ve felsefeler üzerine yeniden düşünmeye davet ettiği, İngiltere'de tanıştığı Hintlilerin görüşlerine de yer verdiği diyalog şeklindeki *Hind Swaraj*¹ adlı kitabıdır. Son önemli tecrübesi ise Hintlilerin aleyhine vergi düzenlemesine ve Hristiyan olmayan Hintlilerin evliliklerinin tanınmamasına karşı Natal'dan Transvaal sınırına uzanan "Büyük Yürüyüş"tür (Allen, 2020). Altı çizilen bu tecrübeler esnasında Tolstoy'un Gandhi üzerindeki din olgusu haricindeki etkilerinin olup olmadığı bu çalışma kapsamında incelenen merak konusudur.

Özetle, incelenen çalışmalarda Tolstoy'un adı geçen eserlerinin temel alınarak Gandhi'nin Tolstoy'dan etkilendiğinin ve özellikle Tolstoy'un ahlak anlayışı ile şiddet karşıtı görüşlerini benimsediğinin ortaya konulduğu görülmektedir. Bu çalışmada ise Tolstoy ile Gandhi arasındaki etkileşimin arka planda kalmış detaylarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Afrika ve Hindistan'daki milliyetçi hareketlerin, Amerikan sivil haklar hareketinin ve birçok ülkedeki işçi, savaş karşıtı ve diğer sosyal hareketlerin temel taktiği ve felsefesi olarak görülen, sistemin bir bütün olarak reddedilmesinden ziyade yasanın sembolik ya da ritüelistik olarak ihlal

¹ Gandhi bu kitabının sonunda ek bir bölüm açarak bazı otoritelerin kitaplarını ve seçkin insanların görüşlerine yer verir. Kitabında yer verdiği görüşleri desteklemek için önerdiği otoriteler ve onların kitapları arasında listenin en başında Tolstoy'un altı eseri vardır. Bunlar sırasıyla *Tanrı'nın Egemenliği İçinizdedir*, *Sanat Nedir?* (Что такое искусство?, 1898), *Çağımızda Kölelik* (Рабство нашего времени, 1890), *İlk Adım* (Первая ступень, 1891), *O Halde Nasıl Yapmalıyız?* ve *Hindu'ya Mektup* tur (Gandhi, 2009).

edilmesi olarak tanımlanan, pasif direniş olarak da bilinen (Britannica, 2023b), sivil itaatsizliğe Henry David Thoreau'nun (1817-1867) *Sivil İtaatsizlik Üzerine* (On the Duty of Civil Disobedience) adlı çalışması üzerinden kısaca değinilmiştir. Thoreau'nun Tolstoy hem de Gandhi için de oldukça önemli olan vicdan olgusu ön plana çıkarılmıştır. Tolstoy'un Gandhi'yi derinden etkilediği görüşüne istinaden, Tolstoy'un bu bağlamındaki görüşlerinin nasıl yaygınlaştığından bahsedilmiştir. Ayrıca, her iki ismin görüşlerindeki benzerlikler ile farklıları ortaya koyarak etkileşimlerinin derinliğini yansıtabilmek adına Tolstoy ve Tolstoyculuk'a yer verilmiş ve genel hatlarıyla ortaya konulmuştur. İkinci bölümde, ayrıca, Gandhi'nin *satyagrahası*, Tolstoy Çiftliği, Tolstoy'la mektuplaşmaları ve Tolstoy'un doğumunun yüzüncü yılı konuşması dikkate alınarak Gandhi'de Tolstoy'un izleri ortaya konulmuştur. Tartışma bölümünde ise ortaya konulan bulgular ışığında değerlendirme yapılmış, böylece, Tolstoy ve Gandhi etkileşiminin detaylarının öne çıkarılarak mevcut literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

1. Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direnişin Temelleri

İnsanlığın zorbalığa (şiddete, savaşa vs.) ve düzene (yöneticilere, idarecilere vs.) karşı reaksiyon göstermesinin geçmişi zorbalık ve düzenin kendisi kadar eski olsa da, Amerikalı düşünce insanı, direnişçi, yazar ve natüralist olan Thoreau ile özdeşleşen sivil itaatsizlik kavramının ortaya çıkışı 19. yüzyıla denk düşer. Bu kavramın kitlelerce tartışılması ve uygulanması ise 20. yüzyılda Gandhi, Nelson Mandela (1918-2013), Martin Luther King Jr. (1929-1968) gibi önemli isimlerle ve onların toplumlarında gerçekleştirdiği eylemlerle olmuştur.

Sivil İtaatsizlik Üzerine adlı çalışmasını 1849'da ilk kez yayımlayan Thoreau'nun bu makalesinde yer verdiği sivil itaatsizlik hakkındaki görüşlerini "özgür ve bilinçli birey ve toplum olma" ve "hukuk, demokrasi, yönetim ve devlet eleştirisi" gibi başlıklar halinde değerlendirmek mümkündür. Ancak, bu çalışma özelinde dikkat çeken husus Thoreau'nun "vicdan" (conscience) vurgusu olmuştur. Thoreau *Sivil İtaatsizlik Üzerine* adlı makalesinde görüşlerini aktarmak için vicdanı şu noktalarda kullanır:

Neyin doğru neyin yanlış olduğuna çoğunluğun değil de, vicdanın karar verdiği bir yönetim olamaz mı? (...) Bir vatandaş bir an için ya da biraz olsun, vicdanını bir kenara bırakıp kanun koyuculara teslim olmalı mı? O zaman neden herkesin bir vicdanı var? Bence insanlığımız, yönetime tabi olmamızdan önce gelmelidir. (...) Tüzel kişiliklerin vicdanı yoktur, ifadesi doğrudur; ama vicdan sahibi insanlardan oluşan bir topluluk vicdan sahibi bir tüzel kişiliktir. (...) Kanunlara körü körüne uymanın doğal bir sonucu; asker, albay, yüzbaşı, onbaşı, er, barut taşıyıcısının ve ordu mensubu başka kim varsa mükemmel bir düzenle sıralanıp tepelerden ve vadilerden geçerek savaşa yürümeleridir; sağduyularına ve vicdanlarına ters gelmesi ise, savaşa gitmeyi zorlaştırır. (...) Kanunlara tabi olan kişi bağlılığı reddederse ve memur da istifa ederse, devrim gerçekleşmiş olur. Diyelim ki kan akması gerekti. Vicdanlar yaralandığında bir çeşit kan dökülmüş olmuyor mu zaten? Böyle bir yara, insanın insanlığını ve ölümsüzlüğünü kanatır ve ölümüne bir kanama meydana getirir. (Thoreau, 2015, s. 359, 371)

Görüldüğü üzere Thoreau için vicdan önce bireyde vardır veyahut olmalıdır, ardından bireyin oluşturduğu toplumda yaygınlaşmalı ve toplum vicdanına göre reaksiyon göstermelidir ve toplumu yöneten yöneticilerde de vicdan oldukça sivil itaatsizlik anlam kazanır, onun deyimiyle devrim gerçekleşir. Thoreau'nun vicdan merkezli sivil itaatsizlik anlayışını bireysel ve toplumsal

olarak, diğer bir ifadeyle ahlak ile bir araya getirerek, felsefi², psikolojik³, ve sosyolojik⁴ açıdan değerlendirmek mümkündür.

Uygulama olarak sivil itaatsizlik Tolstoy'un görüşleriyle, Gandhi'nin Hindistan'daki geniş kapsamlı pasif direnişiyle, Amerikan vatandaşlık hareketleriyle (özellikle Martin Luther King'in fikirleri ve eylemleriyle), Vietnam Savaşı'ndaki Amerikan yönetimine karşı savaş karşıtı hareketlerle ilişkilendirilir. Filozoflar, bu durumu diğer çoğu yasa dışı davranışlardan farklı, ahlaki olarak gördükleri için, ilkeleriyle ön plana çıkan sivil itaatsizlikle özellikle ilgilenmişlerdir. Kişisel çıkara dayalı veya kötü niyetli yasaların çiğnenmesine kıyasla, vicdani veya ilkesel nedenlerden dolayı yasaların çiğnenmesini içeren sivil itaatsizliğin amacı özellikle sosyal, politik ya da yasal düzeni yıkmak yerine, bireylerin haklarının korunması ve ahlaki bütünlüğün sağlanması ve geliştirilmesi olduğu için önemlidir (Simmons, 2003). Özetle, kavramsal temelleri Thoreau ile ilişkilendirilen sivil itaatsizlik ve uygulamaları felsefeden siyasete, siyasetten sanata uzanan geniş bir yelpazede kendisine yer bulmuştur.

2. Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş Bağlamında Tolstoy ve Gandhi

Tolstoy ilki 1852 tarihli *Çocukluğum* (Детство) sonuncusu 1910 yılında olmak üzere roman, öykü, çocuk öyküleri, tiyatro oyunları olmak üzere tamamlanmamış eserlerinin de dahil olduğu 174 edebi eserin; aralarında *İtirafılarım* (Исповедь, 1882), *Sanat Nedir?, Aklınızı Başınıza Alın!* (Одумайтесь!, 1904), *Büyük Günah* (Великий грех, 1905), *Susamam* (Не могу молчать, 1908), *Şiddetin Yasası, Sevginin Yasası* (Закон насилия и закон любви, 1909), *Anlamanın Zamanı Geldi'nin* (Пора понять, 1909) olduğu makale, inceleme, açık mektup ve röportaj gibi 300'ün üzerinde yayının sahibidir. Ayrıca Tolstoy Kazan Üniversitesi'nde öğrenciyken 1847 yılı Mart ayından başlayarak ölümünden üç gün öncesine kadar olmak üzere hayatının atmış üç yılında günlük tutmuş; 1840 yılının Temmuz ayında Tatyana Hala'sına ilk mektubunu kaleme almış ve tıpkı günlüğünde olduğu gibi ölümünden üç gün öncesinde İngiliz yazar ve çevirmen Aylmer Maude'a (1858-1938) gönderdiği mektuba kadar 10 000'den fazla mektup yazmış, 50 000 kadar da mektup almış önemli bir kişidir (Ves Tolstoy v odin klik, 2022). Böyle büyük bir külliyatın Rusya'da geniş kitlelerce okunmasının yanı sıra, Tolstoy'un dünya çapında okuyucularla buluşması 1880'li yıllardan itibaren başlar. Tolstoy'un eserlerinin ve görüşlerinin Rusya'nın sınırlarını aşmasındaki en büyük emek ise Vladimir Çertkov'a (1854-1936) aittir. Çertkov, tıpkı Tolstoy gibi, soylu bir aileye mensuptur ve maneviyat üzerine düşüncelerini insanlara aktarmak isteyen bir yayıncı ve yazardır.

"Çertkov var olmasaydı, onu icat etmek gerekirdi" diyen Tolstoy, Çertkov'un adını ilk kez Tolstoy'un yolundan giden Gavriila Rusanov'dan (1845-1907) 1883 yılının Ağustos ayında Yasnaya Polyana'da duyar. O zamana kadar "yeni" Tolstoy'un takipçileri çoktan vardır. Aynı yılın

² Felsefede vicdan bireyde veya ahlaki özne ya da failde var olan doğru ve yanlış duygusudur. Vicdanın tüm güdelenmeler üzerinde mutlak bir otoritesi olduğunu söyleyen Joseph Butler (1692-1752) vicdanı yüreğin olaylara yönelmiş algısı olarak tanımlamıştır (Cevizci, 2020b, s. 1936).

³ Psikolojide tamamen bilinçli (conscious) bir olgu olarak görülen vicdan (conscience) yapılan veya düşünülen eylemlerin doğru veya yanlış olduğuna karar veren içselleştirilmiş ahlaki ilkeler toplamıdır (Budak, 2017, s. 780).

⁴ Sosyolojide vicdanın ahlakın kaynağı olduğu konusunda bazı görüşler bulunmaktadır. Bunlar konuya doğuştan ve sonradan kazanılmış vicdan gibi iki açıdan bakar. Rousseau'ya göre, bizde iyi ve fenayı ayırt eden doğuştan gelen bir duygu vardır. İngiliz ahlakçılardan Shaftsbury'e göre insanda doğuştan ahlaki ve sosyal bir içgüdü vardır ki, bize iyi ve fenayı, ahlaki ile gayrı ahlakiyi fark ettirir. Sonradan kazanılmış vicdan teorisine göre ise vicdan, doğuştan getirilmiş mükemmel bir şey olarak görülmez. Spencer, "vicdan"ın oluşmasında terbiye ve gelişmenin büyük bir tesiri olduğuna inanır (Şener, 2009, s. 302-303).

Ekim ayında ise Tolstoy Çertkov ile Moskova'daki evinde buluşur. Tolstoy o zamanlara ait günlüğünde Çertkov için güven veren ve çevik birisi olduğunu, onu sevdiğini ve ona güvendiğini yazar. Çertkov ise Moskova'da geniş halk kitlelerine hitap eden yayıncılık anlayışıyla ilgili pek çok yayıncıyla görüş alışverişinde bulunur. Çertkov dönemin önde gelen yazarlarının eserlerini yeni baskılarla ve uygun fiyata satma fikrine sahiptir. Bu fikrini yazar ve yayıncı İvan Sitin (1851-1934) ve eski deniz subayı biyograf, yazar, yayıncı Pavel Biryukov'un (1860-1931) desteğiyle Posrednik (Посредник) yayınevini kurarak hayata geçirir. 1885 yılının Mart ayında Posrednik'te Tolstoy'un mavi-kırmızı kapaklı, siyah çizgilerin olduğu, büyük puntolarla yazılı üç halk öyküsü yayımlandıktan sonra aynı yılın Mayıs ayında Çertkov İngiltere'ye giderek yazarın eserlerinin İngilizce yazılmasıyla ilgili anlaşmalar yapar. Böylece Tolstoy'un *İtiraflarım*, *İnancım Neden İbarettir?* (В чем моя вера?, 1884) ve *İncil'in Kısa Özeti* eserleri tek kapak altında İngilizce olarak yayımlanır (Basinski, 2017). Çertkov 1889 yılından itibaren İngiltere'de Tolstoy'un el yazmalarıyla, taslak metinleriyle ve günlüğüyle ilgili çalışmalar yürütür. O 1894-1896 yılları arasında yazarın eserlerinin düzene konmasına yardım ettikten sonra 1897-1907 yılları arasında yine İngiltere'de, başta sansürden yasaklanan eserler olmak üzere, Tolstoy'un eserlerinin yayımlanmasına yardımcı olur. Çertkov, ayrıca, 1911-1912 yıllarında Tolstoy'un kızı Aleksandra Tolstoya (1884-1979) ile birlikte, yazarın ölümünden sonra basılmak üzere eserlerini bir araya getirir ve yayımlar (Polosina, 2022). Çertkov'un emekleriyle, sansürlenmiş ve yasaklanan eserleri başta İngilizce olmak üzere pek çok dile çevrilir ve aralarında Gandhi'nin de olduğu okuyucularla buluşur.

Tolstoy özellikle 1870'li yılların sonu 1880'li yılların başından itibaren septik bir kişiliğe bürünür ve özellikle mistisizmi reddeder. Neredeyse tüm enerjisini din üzerine çalışmaya harcar ve hakikate ulaşmada tek yolun İsa'nın savunduğu gibi yaşamak olduğuna kanaat getirir. Bu yol ise geleceği düşünmeden sıradan bir hayat sürmek (maddiyattan uzak durmak), öç almak yerine sevgiyle her türlü şiddete karşı çıkmak ve otoriteye –özellikle de dini otoriteye– boyun eğmemekten geçtiğini söyleyebiliriz. Sevgi yasasını benimseyen ve dünyada olup bitenlere kayıtsız kalamayan Tolstoy, bu görüşlerini okuyucularla paylaşır.

Kayıtsız kalamadığına en güzel örneklerden biri; Güney Afrika'daki olaylardır. 14 Kasım 1897 tarihli günlüğüne şunları yazar:

İngilizlerin Afrika'da yaptıklarını okudum. Hepsi korkunç şeyler. Ancak, bu halkın aydınlanması için tüm bunların kaçınılmaz bir gereklilik olduğu fikrine kapıldım. Başlangıçta uzunca düşünüp bunun gerekli olduğuna kanaat getirmiştim. Nasıl da saçmalamışım. Niçin Hristiyan yaşam tarzını kabul etmiş insanlar tıpkı Mikluho-Maklay'⁵ yaptığı gibi onlarla sadece yaşamak için gitmiyor da ticaret yapmak, alkole alıştırmak ve öldürmek ihtiyacı duyuyorlar. İşte sorun da tam olarak bu. İnciller tüm canlılara böyle vaaz edildiği sürece, sorun da büyür. (Tolstoy, 1953, s. 199)

Bu notun yanı sıra Tolstoy'un Hintlilere ve Güney Afrika'da olan bitenlere ilişkin yoğun ilgisinin, Gandhi'yle olandan önce, alt manşetinde “Özgürlük ve Siyasi, Sosyal ve Dini Reform Organı” ibaresi yer alan, 22 Mart 1908'de Vancouver'da düzenlenen ve Hintlilerin sömürge ve ev sahibi hükümetlerin adaletsiz muamelelerini protesto ettiği kitlesel bir toplantıya ilişkin haberle

⁵ Nikolay Nikolayeviç Mikluho-Maklay (Николай Николаевич Миклухо-Маклай) 1846-1888 arasında yaşamış Rus etnograf, antropolog, biyolog ve gezgin. Eğitimini tamamladıktan sonra çeşitli yıllarda Rusya dışında araştırmalarda bulunmuştur. Güneydoğu Asya ve Okyanusya'daki yerli halklar üzerine çalışmalar yapmıştır.

ilk kez 1908 Nisan ayında yayın hayatına başlayan (SAADA, 2023) *The Free Hindusthan* adlı gazetenin sahibi Taraknath Das (1884-1958) ile başladığını söyleyebiliriz. Das Washington'dan gazetenin iki sayısı ile birlikte Tolstoy'a gönderdiği mektubunda “Adınız günümüzde insanlığın iyiliğine çaba sarf edenler için bir slogan oldu” der, “Ahlaki gücünüz, liberal bakış açılarınıza inatla karşı çıkan Rus hükümetinin otokratik yasalarına üstün geldi ve çalışmalarınız ona korku salıyor ve hükümet size karşı çıkmaya cesaret edemiyor. Köleleştirilmiş Rus halkını anlatan eserleriniz medeni dünyanın gözlerini açtı ve sempati topladı” şeklinde devam eder ve ekler: “Açlık çeken milyonlar adına, Hristiyan duyarlılığınıza sesleniyorum, bu davaya sahip çıkın” (Ves Tolstoy v odin klik, 2023).

Tolstoy bu çağrıya kayıtsız kalmaz ve *Hindu'ya Mektup*'u kaleme alır. *Hindu'ya Mektup*'un ilk kez *Kievskiye Vesti* (Киевские вести) ve *Russkiye Vedomosti* (Русские ведомости) gazetelerinde parçalar halinde yayımlanır. Mektup Çertkov tarafından İngilizceye çevrilerek ve ilk olarak Tolstoy'un izniyle Gandhi tarafından *Indian Opinion*'da 1910 yılında okuyucularla buluşur (Ves Tolstoy v odin klik, 2023). Das büyük devletlerin sömürgeleri üzerindeki şiddetine son verebilmek için şiddeti savunan bir figürdür. Tolstoy ise *Hindu'ya Mektup*'ta dini hakikat olan sevginin, toplumlardaki güç sahibi kimselerce kendi çıkarları için çarpıtıldığını dile getirir. Das'ın bu görüşüne karşı çıkarak, şiddetin bu denli olmasının sebebinin yine karşı şiddet olduğunu dile getirir ve dini hakikatte asla yeri olmayan bu yanlışa düşmemek, bu yozlaşmaya dur demek için hakikatin yeniden tesis edilmesi gerektiğini –yani şiddete şiddetle karşılık değil, aksine şiddete şiddetsizlikle karşılık vermek yani sevmek gerektiğini– söyler. Anlaşılacağı üzere Tolstoy'un sivil itaatsizliğinin temelinde İsa öğretileri vardır ve sevgi yasasına inanmaktadır. Tolstoy'un 1880'lerden itibaren bu görüşleri ve içselleştirdiği yaşam tarzı *Tolstoyculuk/Tolstoy Hareketi* (Толстовство/ Толстовское Движение) ve onun bu yaşam görüşünü benimseyenler ise *Tolstoycu* (Толстовец/Толстовца) olarak bilinir.

Gandhi'nin ise sivil itaatsizlikle özdeşleşen görüşlerinin ortaya çıkışını, henüz 18 yaşındayken, hukuk okumak üzere Londra'ya gitmesine dayandırabiliriz. İngiltere'de edindiği pek çok tecrübe, onun hayata bakışını değiştiren ve geliştiren olaylardır. Gandhi, bir yandan Hindu geleneklerine göre yaşam tarzı sürmeye çalışırken, diğer yandan kendisine İngiliz tarzı yaşama adapte olması gerektiği telkininde bulunulur. Bu telkinlerden birisi de kendisi gibi Hindu olan, daha sonraları Gandhi'nin yakın arkadaşlık kurduğu ve Gandhi ile birlikte adından sıkça söz ettiren, tıp hekimi ve avukat Pranjivandas Jagjivandas Mehta'ya (1864-1932) aittir. Gandhi otobiyografisinde Dr. Mehta'nın kendisine İngiltere'ye öğrenimden çok, İngilizlerin yaşayışlarını görüp ibret almak için geldikleri telkininde bulunduğu bahseder (Gandhi, 2016). İngiltere'deki tecrübeleri sonucunda geçirdiği değişim, kendi ifadesiyle, Gandhi'yi “İngiliz centilmeni rolü”ne sokar. Gandhi'nin etyemezliğe olan inancı, araştırdıklarıyla, okuduklarıyla günden güne artsa da onun bu durumundan kaygılanan ve onu bir İngiliz'e hiç de uymayacak bu davranışından uzaklaştırmak isteyen bir arkadaşı Gandhi'yi öncesinde bir lokantaya, ardından da tiyatro oyunu izlemeye davet eder. Etyemezliği sebebiyle lokantada arkadaşıyla yaşadığı tatsız tartışmanın ardından Gandhi, İngiliz centilmeni olmak gibi olanaksız bir işe giriştiğinden söz eder (Gandhi, 2016). Bunun üzerine, Hindu kıyafetleri yerine İngiliz modasına uygun kıyafetler, şapkalar satın alır ve sakalıyla artık her gün ilgilenmeye başlar. Yine, bir İngiliz centilmeni olmak adına yabancı dil öğrenmeye ve sanatla ilgilenmeye başlar.

Ancak Gandhi'nin İngiliz centilmeni rolü uzun sürmez ve Gandhi tekrar özüne dönerek İngiltere'ye gelme amacı olan hukuk fakültesini büyük çabalarla bitirir, baroya kaydolar ve 1891 yılının Haziran ayında memleketine doğru yola çıkar. Bugünkü adı Mumbai olan Bombay'a vardıktan sonra avukatlık mesleğini icra etmeye başlar. İnişli çıkışlı meslek hayatında yaşadığı bürokratik kötü tecrübeler sonucu, ağabeyi aracılığıyla gelen Güney Afrika'daki avukatlık işi teklifini kabul ederek Güney Afrika'ya geçer. Güney Afrika'nın Pretorya, Naval gibi pek çok şehrinde bulunan Gandhi'nin orada bizzat yaşamış olduğu, özellikle ırkçı tecrübeler yaşam amacının şekillenmesine ve bir idealist olarak bir şeyler yapma ihtiyacı duymasına yol açar. Güney Afrika'daki özellikle dini baskılar karşısında, Gandhi'nin dinleri öğrenmeye ve din üzerine yazılar okumaya başladığını, okuduğu kitaplardan arasında Tolstoy'un *Tanrı'nın Egemenliği İçinizdedir*, *İncil'in Kısa Özeti* ve *O Halde Nasıl Yapmalıyız* olduğunu otobiyografisinde görmek mümkündür.

Gandhi'nin Tolstoy'un görüşlerinden ve eserlerinden etkilendiğinin en açık kanıtlarından biri, bizzat kendi sözleridir. Tolstoy'un ölümünden 18 yıl sonra, 20 Eylül 1928 tarihli *Young India*'da Ahmedabad Gençlik Derneği himayesindeki *āṣramda*⁶ Tolstoy'un doğumunun yüzüncü yılına denk gelen konuşmasında Gandhi, Tolstoy'un eserleri arasından kendisini en çok etkileyenin *Tanrı'nın Egemenliği İçinizdedir* olduğunu söyler. Bu kitabı kırk yıl önce okuduğu dönemde pek çok konuda şüpheli olduğunu ve bazen ateist fikirlere kapıldığını belirtir. İngiltere'ye gittiğinde şiddetin gerekliliğine inancının olduğunu, şiddetsizliğe ise hiç inanmadığını vurgular. Ancak bu eseri okuduğunda şiddetsizliğe inanmaya başladığını ve Tolstoy'un eserlerinin bir bütün olarak hayatının üzerinde etkili olduğunu söyler (Gandhi, 1970). Gandhi'nin Tolstoy'un özellikle bu eseriyle birlikte *İncil'in Kısa Özeti* ve *O Halde Nasıl Yapmalıyız?* adlı eserlerinden bu dönemde etkilenmesi tesadüfi değildir. Çünkü Gandhi, Güney Afrika'da bulunduğu zamanlarda dinleri tanıma fırsatı bulmuş, özellikle de Hristiyanlıkla ilgilenmiştir. Ancak onda da, Tolstoy'un özellikle bu üç kitabında olduğu gibi, kilisenin uygulamalarının, İsa'nın öğütlerinin yorumlamalarının akla ve vicdana uygunluğu konusunda soru işaretleri oluşmuştur. Örneğin Gandhi otobiyografisinde bir Hristiyan topluluğuyla edindiği tecrübeyi, Hristiyanlık ve kilise uygulamaları ile ilgili görüşlerini şu sözlerle anlatır:

Tanrı'nın sadece İsa'da, yani insan suretine girmiş biricik oğlu İsa'da cisimlendiğine ve ancak ona inananların sonsuz yaşama kavuşacaklarına inanmak içimden gelmiyordu. Eğer Tanrı'nın oğulları varsa, biz hepimiz onun oğulları sayılırdık. Eğer İsa Tanrı'nın benzeri ya da ta kendisi ise, o zaman bütün insanlar Tanrı'nın benzeri ya da onun ta kendisiydi. İsa'nın kanını canını vererek insanların günahlarının kefareti ödediğine aklım hiç mi hiç yatmıyordu. (...) İsa'yı, din uğruna canını vermiş bir insan, özverinin canlı simgesi, tanrısal bir vaiz olarak kabul edebilirim, ama yeryüzüne gelen en olgun insan olarak değil. Çarmıhta can veriş dünya için büyük bir örnekti. Ama bunda gizemli, mucize türünden bir şey görmek sorununa gelince, duygularım bunu bir türlü kabul edemiyordu. (Gandhi, 2016, s. 179)

Sivil itaatsizlik ve pasif direniş yolunda, Gandhi için, tıpkı Tolstoy'da olduğu gibi, dinin etkisi büyüktür. Gandhi, Hinduizm'de Tanrı Vishnu 'ya inananların bir kolu olan Vaishnava'ya⁷ mensup biri olarak dünyaya gelmiş ve yetişmiştir. Yaşam tarzının sadeliği, yeme içme alışkanlığı

⁶ Āṣram “inziva yeri”, “münzevilerin mekanı”, “keşiş ya da emekli aziz veya bilgelerin kulübesi” anlamında kullanılır (Monier-Williams, 1986, s. 158).

⁷ Vaishnavalar için hakikat (brahman) Vishnu'dadır ve o da Vishnu'nun Rama, Krishna ve diğer avatarlarında tezahür eder. Vishnu ayrıca avatarları aracılığıyla ahlak yasasına (dharma) uygun olarak gelenekçi doğruluğu savunur (Britannica, 2023a).

ve şiddet karşıtlığı bakımından Tolstoyculukla oldukça örtüştüğünü söylemek mümkündür. Ancak Gandhi'nin, Tolstoy'a kıyasla, dinleri ve öğretilerini katı bir şekilde reddettiğini söylemek güçtür. Hukuk eğitimi için gittiği İngiltere'de Doğulu olup da Batılı -hukuktan ekonomiye, edebiyattan dine- pek çok kaynağa erişmiş, araştırma fırsatı bulmuş veya bizzat tanıklık etmiştir. Bu da onda bütün insanlığa örnek olabilecek bir dünya görüşü oluşmasını sağlamıştır diyebiliriz.

1893'ten 1914'e kadar Güney Afrika'da kalan Gandhi 1919'a kadar Hindistan siyaseti içinde arka plandaki bir isimdir. Ancak onun Güney Afrika'daki tecrübeleri Hindistan'ı içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik krizden çıkaracak formülleri üretmesi için önemlidir. Güney Afrika'daki tecrübesi, mensubu olduğu tüccarlar kastı (*bania*) ve Hindu inancı ona şiddet içermeyen yaşamın tesis edilmesine olan inancını gündən güne artırır. Ona göre Hint geleneksel yaşamından yola çıkarak sade bir yaşamın topluma nüfuz etmesi; yönetimin sadece İngilizlerden alınarak Hintlilere verilmesi değil, yöneticilerden topluma tüm bireylerin hakikate, manevi değerlere bağlı bir dönüşümü gereklidir. Gandhi bunun içinse *satyagrahayı* benimseyerek hem bireysel hem de ulusal düzeyde kendi kendini yönetebilen bir Hindistan'ı yaratacak bir anlayışı savunur. Bu düşüncenin temelinde ise karşı tarafa saygı duymak, onu severek uzlaşma zeminiyle problemleri çözmek yer alır (Metcalf & Metcalf, 2018) çünkü ona göre siyaseti gerçekleştirecek yönetimler, toplumlar üzerinde veya eylem ve işlemlerinde görüşlerini dile getirebilecek ve yönetimlerin birey olarak insanların vicdanından bağımsız herhangi bir girişimde bulunmamasının önüne geçecektir. Böylece toplumlar yöneticilerin gizli planlarının ve adaletsiz uygulamalarının önüne geçebilecek bir güç olacaktır (Anıl, 2013). Bu noktada Gandhi'nin Thoreau'yla aynı görüşü paylaşmadığını söylemek mümkündür. Thoreau vicdanın kamusal alanda neredeyse hiçbir şekilde var olamayacağını söylerken, Gandhi toplumlara bir misyon yükleyerek vicdanın kamuda yer alabileceğini inanmaktadır. Tolstoy ise yönetimlerin varlığına ve onların özellikle mülkiyet ve şiddet yanlısı uygulamalarına, tıpkı Thoreau gibi, karşı çıkıyordu. Ancak her iki ismin de -yani Tolstoy Tolstoyculuk ile Gandhi ise *satyagraha* ile- sivil itaatsizlik ve pasif direnişin kendilerine özgü uygulamalarını yapmıştır.

2.1 Tolstoy ve Tolstoyculuk

Büyük Sovyet Ansiklopedisi'ne (Большая советская энциклопедия) göre Tolstoyculuk (Толстовство) veya Tolstoy Hareketi (Толстовское Движение) 1880'lerdeki siyasi gerileme döneminde Tolstoy'un dini-felsefi öğretilerinin etkisi altında ortaya çıkan; 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Rusya'da etkisi süren dini ve ütöpik bir toplumsal hareket olarak tanımlanır (Akademik, 2023). Tolstoyculuk (Толстовство) ve Tolstoycu (Толстовец/Толстовца) kavramlarının sözlüklerde⁸ kendine yer bulması veya Tolstoyculuğun yalnızca Yasnaya Polyana'da sınırlı kalmayıp Tambov'da (Naletov, 2020) hatta Bulgaristan'da (Terziyeva, 2015) da Tolstoycular tarafından sürdürülmesi, bu hareketin öneminin ve yaygınlığının kanıtı olarak değerlendirmek mümkündür.

Tolstoyculuk uygulamalarında (komünlerinde) insanları bir araya getiren temel faktör maneviyattır. Tolstoycular birbirleriyle olan ilişkilerine hoşgörü ve özen gösterirdi; aralarında tüm yaşam tarzlarına etki eden bir mutluluk vardı ve hayata dair tüm etkenlere yönelik bir dolu dolu ve özgürlükçü anlayış hakimdi. Bu noktada ahlaki bir değer olarak tarımsal emek söz konusuydu. Tolstoycuların sosyal ve manevi tecrübelerindeki bu benzersizlik onların toprağı işlemedeki temel

⁸ Bu kavramlar pek çok sözlükte de yer alır. *Tolstoyculuk* (Толстовство) için bk. <https://bit.ly/3GNVaRQ> Tolstoycu için (Толстовец veya Толстовца) için bk. <https://bit.ly/3L06VqO> veya <https://bit.ly/3o4QwIr>

prensibiydi. Bu prensip; yüce bir ilke olan tarımsal emeği rasyonel bir varlık olarak içselleştirmiş insanların koruma ihtiyacı duyduğu insanca yaşam tarzının ana bileşenidir. Tolstoy'un tarıma dayalı bu komünlerinin belirgin özelliği ise toprağın işlenmesiydi. Yani onlar sebze üreticiliğinin yanı sıra meyve ağaçları dikerlerdi ve toprağı islah etmeye çalışırlardı. Islah etme işi ise genelde bataklık, dağ yamaçları ve taygalarda yapılırdı ve süs ağaçlarıyla da desteklenerek kültürel bir etkinliğe dönüşürdü (Meleşko & Kaşirin, 2011). Tolstoyculuk'ta toprağın işlenmesinin, onun dini görüşleriyle direkt ilgisi olmasa da, bunu 1850'li yıllardan beri süregelen toprak köleliği sisteminin getirdiği mülkiyet anlayışıyla ilişkilendirmek mümkündür. Bilindiği üzere II. Aleksandr'ın (1818-1881) 1861'deki reformları, soyluları kendi köylülerini hile ve emek sömürüsü yoluyla istismar etmeye devam etmek ya da kendilerini iflas ettirmek seçenekleriyle karşı karşıya bırakmıştı. Tolstoy gibi, köylü sınıfına sempati duyan soylular, kendilerini çıkış yolu olmayan çok zor bir durumda bulmuşlardı. Tolstoy, *Anna Karenina* romanındaki Levin karakteriyle mülkiyete dair kendi görüşlerinin yanı sıra onun tüm bu karışık ve zor durumunu aktarır. *Anna Karenina*'da Tolstoy, Levin karakteri örneği üzerinden içinde bulunduğu koşulların belirsizliğini ve karmaşıklığını gösterir. Levin bu durumdan kurtulmanın yolunu pahasına olursa olsun arar. Bu, diğer insanların emeğinin rasyonel bir şekilde sömürülmesi ve böylece toplumun uyumlu bir varoluşa kavuşturulması anlamına gelen "sınırlamalar" fikridir. Köylüleri eğitmek de bir seçenektir ve köylülerin yaşamını iyileştirmek için tek pratik çözüm olarak görülür. Bunun için herkes eşit olmalıdır ve soylular gerekli önlemleri alabilmek adına köylü yaşamını içeriden, halkın gözünden görmelidir (Naletov, 2020).

Tolstoy komünlerinde kapılar kilitlenmezdi ve herkese açıktı, yemek bedavaydı ve paylaşılırdı. İlginç ve dikkate değer olan ise Tolstoycular'da hiçbir sahiplenme/aidiyet/mülkiyet duygusunun olmamasıdır. Bu durum Tolstoy'un mülkiyet üzerine görüşünün somut bir örneğidir. Üstelik bu yaşam tarzı sadece mülkiyet anlayışının olmamasından da ibaret değildir. Yalnızca insanı merkeze alan şiddet içermeyen tavır değil, tüm canlıları kapsayan şiddet içermeyen tavır hakimdir. Tolstoycular katı bir vejetaryen beslenmeyi benimsemişlerdi, tütün kullanmaz, alkol tüketmez ve küfür etmezlerdi (Meleşko & Kaşirin, 2011). Böylece şiddete sebebiyet verebilecek (örneğin sarhoş olup da saldırganlık sergilenmesi veya küfür edilmesi durumunda tahrik olmanın engellemesiyle) her şeyin önüne geçmiş olurlardı. Şiddeti yenmenin yolu olarak Tolstoy sevginin altını çizmiş ve şiddetin doğa kanunlarında var olmadığına ve olamayacağına inanmıştır. Polonyalı filozof, savaş karşıtı aktivist, ekonomist ve devrimci Rosa Luxemburg (1871-1919) Tolstoy'un doğa ile ilişkisini onun *İtirafımlarım* ve *Üç Ölüm* (Три смерти, 1859) eserlerini referans göstererek şu sözlerle anlatır:

Eğer Tolstoy'un ruhunda, ölümsüzlüğe duyduğu şiddetli arzusun yanında doğa ile birliğin dinsiz bir bilincini de yaşasaydı, bu bilinç onun sadece eski Hristiyanlarda olduğu gibi, öteki dünyada yaşamaya devam düşüncesiyle avunmaya götürürdü. (...) Tolstoy'un kişisel "ben"i ile doğanın muhteşem "ben olmayan"ı arasındaki çelişkinin sonsuza kadar sürmesine gereksinmesi vardı. Onun kendini hissetmesi için pırıl pırıl gökyüzünün hiç bitmediği bir ölümsüzlüğe ihtiyacı vardı. Onu ancak bu gökyüzü "toplayarak sonsuz uzaklığa çeker" ve kendi sonsuz maviliği ile birleştirebilirdi. (...) Özetle söylersek, ruhun ölümsüzlüğüne olan Hristiyan inancı onu avutacak bir şey olamazdı. O bedeninin ölümsüzlüğüne ihtiyaç duymaktaydı. Böyle bir ölümsüzlüğün asla olamayacağı gerçeği de onun trajedisini oluşturuyordu. (Luxemburg, 2021, s.12-13)

Tolstoy için doğa kusursuz ve sonsuzdur, diyebiliriz. Ayrıca Tolstoycular tüm faaliyetlerini birbirlerine yardım ederek ve tarımsal faaliyetlerinde neredeyse hayvan gücünden hiç yararlanmayarak gerçekleştiriyorlardı. Böylece yalnızca ahlaki olarak başkalarına yardım etmekle kalmıyor, ayrıca fiziksel emeğin bir erdem olduğunu ve hem bedeni hem de zihni geliştirdiğini düşündükleri için dürüstçe, sevgiyle ve istekle, doğa kanunlarına uyarak birbirleri için çalışıyorlardı (Meleşko & Kaşirin, 2011).

Anlaşılacağı üzere Tolstoyculuk'ta yapısal ve biçimsel açıdan kendine özgü bir ahlak formüle edilmişti. Bu düzen, tarım faaliyetlerine etki eden ekonomik bir düzeni, Tolstoycular'ın gündelik hayatını etkileyen bir sosyal topluluğu ve doğa kanunlarıyla barışık bir yaşam tarzını desteklemekteydi. Ortaya konulan bu komün yaşamı 1870'lerde başlamış, İkinci Dünya Savaşı yıllarında bazı yerlerde sekteye uğramış veya kapatılmış, ancak örneğin Tambov'a bağlı Rasskazovo'da 1970'lere kadar faaliyetlerini sürdürmeyi başarmıştır. Böylece etkin bir şekilde yaklaşık bir asır süren Tolstoyculuk anlayışına uygun bir yaşam tarzı Tolstoycular tarafından sürdürülmüştür. Gandhi de Tolstoy'a benzer şekilde bir yaşam tarzını hedeflemiş bir liderdi. O da görüşlerinin uygulamasına önem vermiş ve insanları peşinden sürüklemiştir.

2.2 Gandhi'nin Satyagrahası ve Tolstoy'un Gandhi Üzerinde Etkisi: Tolstoy Çiftliği, Gandhi'nin Tolstoy'la Mektuplaşmaları ve Tolstoy'un Doğumunun Yüzüncü Yılı Konuşması

Güney Afrika'daki olayların etkisinde kalan Gandhi, nefisini temizlemek için bir ilke arayışına girmişti. O zamana dek İngilizce'de "pasif direniş" deyimini kullansa da Avrupa'da pasif direniş dair edinmiş olduğu güçsüzlerin silah, kin ve nefret dolu direnişleri, onun için kötü tecrübedi. O, bütün bu savlara karşı gelmek ve Hint hareketinin özünü açıklamak zorunda hissediyor ve yeni bir kavrama ihtiyaç duyuyordu. Bunun üzerine *Indian Opinion*'ın okuyucularına danıştı ve aradığı kavram uzaktan akrabası olan kuzeni ve sıkı takipçisi Maganlal Gandhi'den (1883–1928) geldi. Maganlal Gandhi gerçek anlamına gelen *sat* ile sebat anlamındaki *agraha*'dan oluşan "sadagraha" diye bir kavram ortaya atmıştı. Gandhi ise bu sözcüğü daha anlaşılır kılmak adına "satyagraha" biçimine soktu (Gandhi, 2016). Satyagraha "Hakikatin gücü" anlamına gelen ve Gandhi'nin hakikati bulmak amacıyla karşılıklı saygıya dayanan anlaşmazlık çözüm yöntemidir ve ona göre hem bireysel hem de ulusal düzeyde kendi kendini yönetebilen bir Hindistan'ı yaratacak düşünceleri içermektedir. Temelinde ise karşı tarafa saygı ve sevgiyi barındıran çözümler üretmek yatar (Metcalf & Metcalf, 2018). Bu açıdan bakıldığında ise, Thoreau'nun bireyin sahip olduğu vicdanın (geniş perspektifte saygı ve sevginin) toplumu oluşturan bireylerde var olduğu sürece toplumun da ortak bir vicdan sahibi olacağı görüşünü destekler.

1906 yılında Transvaal'de bütün Hintlilerin kayıt altına alınması için parmak izlerinin alınmasına ve kolluk kuvvetlerinin izne gerek olmadan Hintlilerin evlerine girebilmesine imkan veren bir yasanın yürürlüğe girmesiyle Gandhi yasaya karşı bir hareket başlatır. Hintlileri kayıt dairelerini şiddete başvurmadan işgal etmeye davet eder. Yetkililerce bu durum dikkate alınarak Gandhi'ye uygulamanın gönüllülük esasıyla yapılacağına dair söz verilse de bu söz tutulmaz ve bunun üzerine Gandhi bu kez Hintlilere izinsiz sokak satıcılığı yaparak tutuklanmalarını salık verir (Ökçesiz, 2011). Buradaki amaç, tıpkı Thoreau'nun *Sivil İtaatsizlik*'inde bahsettiği vergi ödemeyi reddetmesindeki gibi, hiçbir şekilde şiddete başvurmadan sistemin durmasını, çökmesini sağlamaktır.

Güney Afrika'da o yıllarda ayrıca yöneticiler kendilerinden olmayan (Hindu, Müslüman vs. gibi) kesimlerden kafa vergisi almaktadır. Ayrıca örselenen ve dışlanan bu toplumların evlenmeleri yasaklanarak medeni hukuktan yararlanmalarına engel olunmaktadır. Bu durum özellikle işçi sınıfı tarafından grev kararı alınmasıyla ve Gandhi'nin işçileri kurmuş olduğu Tolstoy Çiftliği'ne doğru yürüyüş yapmaya davet etmesi ile sonuçlanır (Ökçesiz, 2011). Gandhi'nin greve verdiği desteğin ve yürüyüş çağrısının yöneticiler tarafından şiddet kullanılarak önlenmeye çalışılması tüm dünyanın tepkisini çekerken, Gandhi'nin *satyagrahası* Güney Afrika'nın sınırlarını aşar. Gandhi'nin şiddetten uzak grev ve yürüyüş çağrısını Thoreau'nun Amerika'nın toplumsal yapısını kastederek söylediği şu sözlerle açıklayabiliriz: “Bir milletin nüfusunun altında biri özgürlük için iltica eden kölelerse ve yabancı bir ordu bütün ülkeyi haksız sebeple işgal edip fethetmişse ve ülke, askeri yönetimle idare ediliyorsa, bence dürüst insanların başkaldırıp devrim yapma zamanı gelmiştir” (Thoreau, 2015, s. 362). Buradaki dürüst insan Gandhi'dir ve ona inananlardır. Devrim ise, ilk akla gelen anlamından daha geniş bir anlamda, tüm dünyaya yaşanan tüm bu adaletsizliği ve haksızlığı duyurmaktır.

Güney Afrika'dan Hindistan'a dönen Gandhi 1917 yılında Hindistan'ın kuzeyinde yer alan Champaran'a giderek köylülerin yaşamış olduğu zorluklar karşısında onlara destek olur. Bu onun *ahimsayı*⁹ içselleştirdiğinin en somut göstergelerinden birisidir. Gandhi, *ahimsa* ile ilgili olarak şunları söyler: “Köylülerle olan ilişimde kendimi Tanrı, *ahimsa* ve gerçekle karşı karşıya buldum dersem, abartmış olmam, sadece doğruyu söylemiş olurum. Beni böyle bir inanca sürükleyen duyguyu incelediğimde, neden olarak halka beslediğim sevgiden başka bir şey bulamıyorum. Bu sevgiyse, *ahimsaya* olan sarsılmaz inancımın bir ifadesidir” (Gandhi, 2016, s. 507). Patronlar ve işçiler arasında adeta bir köprü görevi üstlenen Gandhi, işçilerin haklarını kazanmaları için onları greve davet eder ve grevin başarıyla sonuçlanmasını şu koşullara bağlar: “1. Şiddet eylemlerine başvurmamak. 2. Grev katılmayanları rahatsız etmemek. 3. Sadakaya bel bağlamamak. 4. Grev ne kadar sürerse sürsün, direnci kaybetmemek ve grev boyunca başka onurlu bir işte çalışarak ekmeğini kazanmak” (Gandhi, 2016, s. 525). Gandhi'nin bu çağrısının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla şiddete başvurmamak ve grev yapmak Gandhi'nin sivil itaatsizlik uygulamasında önemli bir yer tutar.

1930'lara gelindiğinde Hindistan topraklarında huzursuzluk hakimdir ve pek çok irili ufaklı olaylar meydana gelmektedir. Ancak bunlardan en önemlisi muhtemelen İngiltere'nin Hindistan üzerindeki sömürü politikalarından birisi olarak ülkede bolca bulunan tuz mineralinin üretilmesi, işlenmesi ve satışıyla ilgili getirdiği kısıtlamalardır. Gandhi'nin *satyagrahasının* belki de en meşhuru Tuz Yürüyüşüdür. Gandhi, Britanyalıların aldığı vergilere karşı yaptığı tuz yürüyüşüyle 12 Mart 1930 tarihinde Gandhi beraberindekilerle ülkenin güneyine Dandi'ye doğru yola çıkar. 24 gün boyunca arkadaşlarıyla hiç durmadan yürüyen Gandhi'nin yol üstünde uğradığı her köydeki halk tarafından coşkuyla karşılandığı ve yürüyüşe katılanların olduğu bilinmektedir. Gandhi'nin Dandi'de beraberindekilerle birlikte temel bir ihtiyaç maddesine erişmek için Britanya emperyalizmine karşı bu eylemi sadece Hindistan'ın değil, dünyanın her yerininin, ilk kez de ABD'nin kamuoyunun dikkatini çekmeyi başarır (Metcalf & Metcalf, 2018; Anıl, 2013).

⁹Ahimsa “Hindular genellikle de Buddhistler ve Caynistler için şiddetsizlik ya da şiddet dışılık anlamına gelen ahimsa (öldürmeme) yaşamın vazgeçilmez unsurlarından biridir” (Leeming, 2018, s. 10). Ayrıntılı bilgi için bk. Kayalı, Y. (2018). Hint kurtuluş mücadelesinin lideri Mohandas Karamçad Gandhi: bhagavadgita ve ahimsa. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(57), 40-49.

Gandhi'nin Güney Afrika'daki çalışmalarından birisi de Tolstoy Çiftliği'dir. Tolstoy Çiftliği'nin ilki Gandhi tarafından İngiliz yazar, şair John Ruskin'in (1819-1900) sevgi, emek ve insan onuruna dayalı sade yaşamın erdemlerini anlattığı 1860 yılında yayımlanan *Unto This Last* adlı eserinden etkilenmesiyle Natal'da kurulan Phoenix yerleşimidir (Bhana, 1975). Phoenix yerleşiminin (kolonisi) asıl amacı; Güney Afrika'da yaşayanları olabildiğince çok kişiye duyurmak için *Indian Opinion* adındaki gazeteyi çıkarmaktır. Gandhi otobiyografisinde *Indian Opinion* ile ilgili olarak şunları söyler: “Gerçekte, gazete benim için, nefsim için, nefsim için olma konusunda bir tecrübe ortamı, arkadaşlarım için de düşüncelerimle sürekli ilişkide bulunma aracı oldu. (...) *Indian Opinion* olmasaydı, belki de *satyagraha* doğmayacaktı. Okuyucular *satyagraha* mücadelesine ilişkin doğru haberleri ve Güney Afrika'daki Hintlilerin gerçek durumlarını okumak için gazeteyi dört gözle beklerdi” (Gandhi, 2016, s. 357).

Ancak 1906'dan itibaren eylemlerin Transvaal'e kayması ile birlikte Gandhi'nin siyasi mücadelesini Phoenix'ten yönetmesi zorlaşır. Bu noktada Gandhi'nin ateşli bir takipçisi olana kadar bir mimarlık yapan Hermann Kallenbach (1871-1945) imdada yetişir. Varlıklı Kallenbach, satın aldığı araziye 30 Mayıs 1910'da resmi olarak kampanya sürdüğü sürece *satyagraha* takipçilerinin kullanımına verir (Bhana, 1975). Böylece Gandhi'nin teşebbüsleri sonucunda Tolstoy Çiftliği'nin ikinci yerleşiminin ilk tuğlası konmuş olur ve siyasi mücadelesi Johannesburg yakınlarındaki Transvaal'e kayar. Başta Kallenbach olmak üzere *satyagrahaya* inananlar Gandhi'nin çevresinde yani Tolstoy Çiftliği'nde toplanmaya başlar. Tolstoy Çiftliği'nin ilk *satyagrahileri* ise Transvaal'deki ayrımcılığa karşı pasif direniş gösteren Hintliler ile Natal'daki kömür madeni grevine destek verenlerdir. Gandhi onlara *satyagrahayı*; *satyagraha* hakikat anlamına gelir ve bu hakikat, kesinlikle yanlış olana karşı, bu yanlışın sorumlularıyla şiddet içermeyen barışmaktır diyerek net ve açık bir dille anlatır. Sakinliği, becerikliliği, tükenmeyen enerjisi ve müthiş dayanma gücü onun lider kimliğini iyice güçlendirse de takipçilerini asıl etkileyen inanç *satyagraha* felsefesinin gücüdür (Bhana, 1975).

Gandhi, Tolstoy Çiftliği'nin ilk zamanlarını anlatırken Hristiyan, Parsi ve Müslüman ailelerin yerleştiğinden ve çiftlikte yaşayanların çoğunluğunu gençlerin oluşturduğundan bahseder. Gençler için bir okul açtıklarından, hem eğitimleri hem de öğretimleriyle bizzat kendisinin ilgilendiğinden, onları özellikle dinlerini özgürce yaşamaya teşvik ettiğinden, oruç tuttıklarından ve oruç tutmadıkları dönemde de Gandhi'ye duydukları saygı ve sevgiden ötürü et yemediklerinden söz eder. Gandhi gençlere bir baba gibi yaklaşarak onların kişilik ve ahlak eğitimini üstlenir (Gandhi, 2016).

Ancak çiftlikte sadece dini görevler yerine getirilmez ve yeni bir yaşam tarzı yaratılması yönünde çalışmalar yapılır. Örneğin ayrıntılı bir eğitimin gerekliliğine inanarak Kallenbach'ın yardımıyla yeni sınıflar açılır ve öğrencilere ayakkabıcılık, marangozluk gibi zanaatların yanı sıra tarih, coğrafya ve matematik, anadillerinde okuma yazma, yabancı dil olarak İngilizce ve Gandhi tarafından Tamil ve Urdu dilleri öğretilir. Çiftliğin ayakta kalabilmesi için tüm işler de -yemek pişirmek, temizlik, meyve ağaçlarının bakımı, bahçe işleri, odun kesmek vs.- bu eğitimlerin bir parçasıdır. Böylece gençler jimnastik eğitimlerini de gerçekleştirmiş olurlar (Gandhi, 2016). Bu açıdan, Tolstoy Çiftliği ile Tolstoy komünlerinin işleyişi arasındaki benzerlik oldukça ilginçtir. Ancak Tolstoyculuk daha çok entelijensiyadan kimselerden oluşurdu ve Tolstoyculuk ortaya çıkmadan önce de Tolstoy'un öğretileri, çoğunluğunu soyluların oluşturduğu Rus

entelijansiyasından olan halk arasında konuşulurdu (Naletov, 2020). Tolstoy Çiftliği'nde ise daha çok toplumun alt kesiminden kimselerin yer aldığını söylemek mümkündür.

Şiddet karşıtlığını merkezine alan Gandhi'nin *satyagrahası* şiddeti sadece insanın insana uyguladığı güç olarak görmüyordu, Tolstoyculuk'takine benzer şekilde doğaya karşı büyük bir saygı ve inancı içeriyordu. Ancak bu, dini temellere dayanıyordu. Öyle ki Gandhi otobiyografisinde “Zehirli yılanları öldürmemeye özellikle Phoenix'te, Tolstoy Çiftliği'nde ve Sabarmati'de dikkat etmiştik. Bu yerlerin hepsinde ıssız topraklar üzerine yerleşmek zorunda kalmıştık. Buna karşın, içimizden kimse yılan sokmasından ölmedi. Ben, bir dindar gözüyle, bu olayda Tanrının inayetini görüyorum” demiştir (Gandhi, 2016, s. 527). Gandhi'nin etyemezliğinin temelinde de dini sebepler yatmaktadır. Ancak, Tolstoyculuk'ta bu durum temelde doğa kanunlarına saygıyla –diğer bir ifadeyle tüm canlılara sevgi ve merhamet duygusuyla– açıklanmaktadır.

Tolstoy Çiftliği'nin yanı sıra Gandhi ile Tolstoy'un mektuplaşmaları da aralarındaki etkileşim açısından oldukça önemli bir detaydır. Tolstoy'un, daha önce bahsettiğimiz Taraknath Das'ın ricasıyla kaleme aldığı *Hindu'ya Mektup*'un hemen sonrasında 1909 yılı Ekim ayında Gandhi Tolstoy'a Transvaal'da olup bitenleri ve oradaki mücadeleyi anlatan bir mektup yazar. Bu mektupta, reenkarnasyon ile ilgili Hintlilerin hassasiyetini dile getirir ve uygun görmesi halinde Tolstoy'dan *Hindu'ya Mektup*'taki ilgili bölümü çıkarmasını ve *Hindu'ya Mektup*'un İngilizcesini gazetesinde yayımlamak için iznini ister. Tolstoy, Gandhi'nin çıkarılması ricasında bulunduğu reenkarnasyon meselesi ile ilgili olarak 7 Ekim 1909 tarihli cevabında şunu söyler: “Reenkarnasyon kelimesini ben çıkarmak istemem çünkü bana göre reenkarnasyona olan inanç hiçbir zaman ruhun ölümsüzlüğüne ve Tanrı'nın adaletine ve sevgisine olan inanç kadar sağlam olamaz. Ancak, nasıl isterseniz öyle yapabilirsiniz” (Tolstoy, 1955, s. 111). Böylece 8 Ocak 1910 tarihli *Indian Opinion*'da Tolstoy'un *Hindu'ya Mektup*'unun İngilizcesi reenkarnasyon (reincarnation) kelimesi olmadan¹⁰ yayımlanır. Bu da Gandhi'nin Tolstoy'a göre din ile mesafesinin daha yakın olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Gandhi ikinci mektubunu 10 Kasım 1909'da İngiltere'deyken, üçüncüsünü ise 4 Nisan 1910'da Güney Afrika'dayken Tolstoy'a gönderir. Bu iki mektupta da Gandhi, Transvaal'daki mücadeleden ve onu geniş kitlelere duyurmaya çalıştığından bahseder; ancak kendi çabasının yetersiz kalacağını belirtir ve Tolstoy'un çok daha geniş kitlelere hitap eden birisi olduğunu bildiği için mücadelesinin geniş kitlelere duyurulması konusunda Tolstoy'dan yardım ister (Hunt, 2019). Tolstoy'a yazdığı bu iki mektubunun ilkinde İngiliz yazar Josep John Doke'un (1861-1913) *M. K. Gandhi An Indian Patriot in South Africa* (1909) kitabını, ikincisinde ise kendi yazdığı *Hind Swaraj* (1909) kitabını gönderir. Doke'un kitabının eline ulaşmadığını belirten Tolstoy, Gandhi'nin mücadelesi ve kitabıyla ilgili şu övgü dolu sözleri söyler:

Kitabınızı büyük bir ilgiyle okudum, mücadelesini verdiğiniz bu meselenin -pasif direnişin- sadece Hindistan için değil, tüm insanlık için en önemli mesele olduğunu düşünüyorum. Önceki mektubunuzu bulamasam da ilgimi çeken ve sizi daha iyi tanıma ve anlama fırsatı veren J. Doke tarafından yazılan biyografinizi buldum. Bu günlerde sağlığım pek iyi değil, bu yüzden çok kıymet verdiğim çalışmalarınız ve kitabınızla ilgili görüşlerimi yazmaktan imtina ediyorum, ancak daha iyi olur olmaz size yazacağım. (Tolstoy, 1956a, s. 248)

¹⁰ Bk. <https://www.gandhiheritageportal.org/journals-by-gandhiji/indian-opinion>

Görüldüğü üzere Gandhi ve önderlik ettiği hareketi, artık bütünüyle Tolstoy'un dikkatini çekmiştir. Ancak Tolstoy'un rahatsızlığı konuya derinlemesine odaklanmasına engel olur. Gandhi 15 Ağustos 1910 tarihinde Tolstoy'a yazdığı dördüncü ve son mektubunda; Tolstoy onun *Hind Swaraj* adlı kitabını incelediği için mutluluk duyduğunu dile getirir. Gandhi mektubunda kadim dostu Kallenbach'tan bahseder, onun Tolstoy hayranlığını ve Tolstoy'un *İtiraflarım*'ın onda bıraktığı etkiyi anlatır ve "Bay Kallenbach üzerinde hiçbir kitap, sizinki kadar tesir etmemiştir" der ve sözlerine şöyle devam eder "Dünyanın önüne koyduğunuz ideallere göre yaşama çabasını teşvik etmek adına, bana da danışarak, çiftliğe sizin isminizi verme cesaretini gösterdi" (Hunt, 2019, s. 47). Tolstoy'un Koçeti'dayken 7 Eylül 1910'da Gandhi'ye cevaben yazdığı mektubu hem Gandhi'ye verdiği desteğin en net olduğu hem de şiddet karşıtlığıyla ilgili görüşlerinin özeti niteliğindeki mektuptur. Tolstoy bu mektubunda, Hristiyanlığın özünde sevgi yasası öğretisinin olduğunu ancak bunu çok az kimsenin gerçek anlamda kavradığını söyler. Tüm dünya halklarına hitap eden bu dinin, dini, siyasi veya askeri gücü elinde bulunduranlar tarafından yapılan yanlış yorumlamalarla saptırıldığını ileri süren Tolstoy'a göre hakikat için ya Hristiyanlığın özünü kavrayıp ona göre bir yaşam tesis edilecek ya da hiçbir siyasi ideolojinin çözemediği şiddet ve onun getirdikleriyle yaşamaya devam edilecektir. Her ikisinin bir arada olmasını bir çelişki olarak gören Tolstoy'a göre çözüm sevgi yasasının kabulünde ve her türlü şiddetin reddedilmesindedir. Gandhi'ye ve eylemlerine bu noktada destek veren Tolstoy, onun Transvaal'daki tüm icraatlarının sadece Hristiyan halklar için değil tüm dünya halkları için bağlayıcı olduğunu söyler ve yaptıklarının çok önemli olduğunu vurgular (Tolstoy, 1956b).

Bu mektubun tam metni İngilizce olarak, Tolstoy'un vefatının duyurulmasından 6 gün sonraki 26 Kasım 1910 tarihli *Indian Opinion*'ın ilk sayfasında yayımlanır. Tolstoy'un portresine de yer verilen gazetede, ölümüyle ilgili şöyle bir yazı kaleme alınır:

Kont Lev Tolstoy'un ölümüyle ilgili ancak saygı dolu sözler sarf edebiliriz. O çağımızın en büyük insanlarından biriydi. Mümkün olduğunca ve anladığımız kadarıyla onun öğretisini takip etmeye çalıştık. (...) Tolstoy ölmedi; dünyanın dört bir yanındaki sayısız takipçisinin yaşamları aracılığıyla yaşamaya devam edecek. Zaman geçtikçe öğretisinin insanlığa daha fazla nüfuz edeceğine inancımız tamdır. (...) Yasnaya Polyana'nın bilgisi tarafından Transvaal mücadelesinin dünya çapında öneme sahip bir mücadele olarak görülmesi, Hintli pasif direnişçiler için önemli cesaretlendirici bir destek olmakta ve melankolik bir memnuniyet olarak görülmektedir. (Gandhi Heritage Portal, 2022)

Gandhi 20 Eylül 1928 tarihli *Young India*'da Ahmedabad Gençlik Derneği himayesindeki *āṣram*'daki Tolstoy'un Doğumunun Yüzüncü Yılı Konuşması'nda daha önce bahsettiğimiz şekilde *Tanrı'nın Egemenliği İçinizedir*'in kendi üzerindeki etkisinden söz eder. Bunun yanı sıra Tolstoy'un yaşantısından da bahseden Gandhi, onun söylediklerini yapan ve inandığı değerlere uygun biçimde yaşayan birisi olduğunu gençlere aktarır. Soylu bir aileye mensup olmasına rağmen, dünyevi tüm zevkleri bıraktığını, hakikate ulaşmak için yöneticileri karşısına aldığını, Batı medeniyetlerinde Tolstoy kadar şiddetsizliği savunan başka kimsenin olmadığını söyler. Konuşmasında şiddetsizliği "şefkat okyanusu" olarak betimleyen Gandhi, şiddetsizliğin sadece insanlar arasında değil, tüm canlılar arasında önemli olduğunu vurgular ve Tolstoy'un da benzer görüşte olduğunu dile getirir. Gençlere, hakikate ulaşmak için Tolstoy'un hiç durmadığını,

hakikati hep aradığını anlatırken onu örnek gösteren Gandhi, bu durumu *moksha*¹¹ inancıyla ilişkilendirir. Tolstoy'un ilerleyen yaşına rağmen, bir yandan çiftlik işleriyle meşgulken diğer yandan dilindeki sihri bırakmayıp eserlerini üretmesinin, onun *yacnası*¹² olduğunu dile getirir ve gençleri rahatlarına düşkün olmamaları ve kendilerine hakim olmaları konusunda uyarır. Tolstoy'un, elindeki imkanlara rağmen asla rahatına düşkün olmayıp, hep çabaladığını söyleyen Gandhi, kendi toplumunun bulunduğu durumun sebebinin ise bu olduğunu söyler. Ona göre toplumdaki herkes, Tolstoy gibi yaparsa, *svarācını*¹³ gerçekleştirmelerinin önünde bir engel yoktur. Hakikati aramaktan vazgeçilmemesi gerektiğini söyleyen Gandhi, hakikate ulaşmanın tek yolunun şiddetsizlik olduğunun altını çizer. Ancak, şiddetsizliğin tüm canlılara uygulansa da *dharmadan*¹⁴ öteye gidilemeyeceğini, Tolstoy'un da altını çizdiği sevginin bundan çok öte olduğunu dile getirir. Konuşmasında Gandhi, Tolstoy'u örnek vererek, kıyaslamasını “ekmek için emek” *yacnası* üzerinden yapar. *Yacnanın* yalnızca insanın kendi yeme içme hakkı ve bedeni ile sınırlandırılmaması gerektiğini söyleyen Gandhi, dünyevi zevklerden arındırılmış ve başkalarına da hizmet edilerek, bedeninin terbiye edilmesinin öneminden bahseder ve bu öğretiyi Tolstoy'u referans göstererek gençlere tavsiye eder (Gandhi, 1970).

Sonuç ve Tartışma

Tolstoy ve Gandhi'nin, kendileriyle özdeşleşen görüşlerinde dikkat çeken ilk nokta din – daha kapsayıcı şekliyle ahlak– olur. Tolstoy'un din ile ilgili görüşlerini araştırmacılar genellikle 1870'li yılların sonundan itibaren referans gösterir ve ona aziz, keşiş, derviş gibi adlandırmalar yapar. Ancak Volkov (2018), Tolstoy'un daha yirmi yedi yaşında bir gençken günlüklerinde yeni bir din tasarladığını ve kendini bütün yaşamı boyunca kendine has *demiurgosunu*¹⁵ hazırlamaya ve gerçekleştirmeye adanmış olduğunu (s.19) söyler. Volkov'un referans ettiği Tolstoy'un günlüğündeki not ise 4 Mart 1855 tarihlidir ve şunlar yazılıdır:

Bugün komünyon ayinine katıldım. Çünkü Tanrı ve inançla üzerine olan sohbet, beni gerçekleştirmek için hayatımı adayabileceğimi hissettiğim olağanüstü bir düşünceye itti. Bu, gelecekteki ari mutluluğu vadeden İsa dini yerine, gizemden arındırılmış ve yeryüzündeki mutluluğu vadeden yeni bir din kurma düşüncesiydi. Bunu, sadece bu düşünceyi hayata geçirmek için bilinçli olarak çalışan nesillerin başarabileceğini düşünüyorum. Bir nesil diğerine bu düşünceyi miras bırakacak ve bir gün fanatizm ya da mantık bu düşünceyi hayata geçirecektir. İnsanları dinle buluşturmak için bilinçli bir şekilde hareket etmek, beni ileriye taşıyacağını umduğum bir düşüncenin temelini oluşturuyor. (Tolstoy, 1937, s. 37)

¹¹ Moksha, “Samsara olarak isimlendirilen yeniden doğum, sonsuz reenkarnasyon döngüsünden kurtulmak için arzulanan özgürlük, kurtuluş anlamına gelir. Moksha, Brahmanik Hindu düşüncesinde olduğu gibi Budhizm ve Cainizm'in de merkezinde yer alan bir kavramdır” (Leeming, 2018, s. 89).

¹² Yacna “niyaz etmek”, “yalvarmak”, “dua etmek”, “ibadet etmek”, “dilenmek” (Monier-Williams, 1986, s. 850) anlamındaki sözcüktür.

¹³ Svarāc “kendi”, “öz” anlamlarına gelen swa ile “hüküm sürmek”, “hakim olmak”, “yönetmek”, “idare etmek” anlamlarına gelen raj'ın (Monier-Williams, 1986, s.1275, 872) birleşmesiyle ortaya çıkan “öz yönetim” anlamındaki söz öbeğidir.

¹⁴ Dharma “Veda'lardan türemiş olan ve Hindu sosyal yapısı ve etiği ile ilgili olarak gelişen sosyal yükümlülükler ya da kurallar bütününe verilen isimdir”(Leeming, 2018, s. 44).

¹⁵ Demiurgos Grekçe işçi, sanatkar, yapıcı anlamına gelmektedir. Homeros'tan itibaren adı sıkça geçen bu sözcüğü önemli bir sözcük haline getiren şey, Platon'un onu Timneos adlı diyalogunda fiziki dünyanın düzen vericisi, dünyanın fail nedeni olan ilahi sanatkar anlamında kullanmasıdır (Cevizci, 2020a, s. 507).

Tolstoy'un kendi satırlarında bahsettiği bu amacı benimsediğini ve diğerlerine bunu miras olarak bırakacak bir neslin de 1870'lerin sonundan itibaren oluştuğunu söylemek mümkündür. Ayrıca, adıyla özdeşleşen Tolstoyculuk'u, günlüğünde de belirttiği üzere, mistisizmden arınmış, yaşam sonrası mutluluğun değil, dünyevi mutluluğun hakim olduğu bir şekilde betimlemiştir. Özellikle Eski Ahit ve Yeni Ahit'i karşılaştırmalı incelemiş, Yeni Ahit'in Dağdaki Vaaz'inde İsa'nın öğretilerinin, özellikle de "Göze Göz, Dişe Diş", "Düşmanlarınızı Sevin" ve "Gerçek Mutluluk"u, üzerinde durarak sevgi yasasıyla temellendirmiştir. Gandhi'de ise "yeni bir din kurma" düşüncesinin olduğunu söyleyemesek de onun *satyagrahasında* Hinduların kutsal kitaplarından biri olan *Bhagavadgītā* aracılığıyla, temelinde insan varlığının barış, adalet, özgürlük ve kişisel saygınlık kazanma içgüdüsel arzularının olduğu, insanın küçük düşürücü hiçbir eylemde bulunmaması gerektiğini söyleyen şiddetsizlik, şiddet dışılık veya şiddet kullanmama olarak tanımlayabileceğimiz *ahimsa* (Kayalı, 2018) vardır. Geniş perspektifle baktığımızda Gandhi'nin felsefesi ve pratikleri, yaygın şiddet ve hakikatsizlik karşısında bir direniş yöntemi olmasının yanı sıra, hakikatin (*satyanın*), şiddet karşıtlığının (*ahimsanın*), *satyagrahanın* (hakikatin gücünün, sevmenin gücünün), bireysel görevleri yerine getirmenin (*swadharmanın*), bölgesel ya da ulusal ürünlerin ön planda olduğu, tarım ağırlıklı kendine yeterli ekonominin (*swadeshinin*), toplumun genel refahının ön plana alındığı (*sarvodayanın*) ve nefse hakim olunan bir öz yönetimin (*svarācın*) de ön planda olduğu pozitif alternatif görüşleri içinde barındırır (Allen, 2020). Tolstoy ve Tolstoyculuk ile bir kıyaslama yaptığımızda ise aralarındaki benzerlik dikkat çekicidir.

Bu iki önemli ismin görüşlerinin uygulamaları olan Tolstoyculuk ile *satyagraha* ve Tolstoy Çiftliği'ni de kıyaslamak önem arz etmektedir. Öncelikle birbirlerinden ayrıştıkları noktalara baktığımızda; Tolstoy'un bir düşünce insanı iken, Gandhi'nin eylem insanı olduğu çıkarımını yapabiliriz. Tolstoy'un öncelikle bireysel söylemlerini kendi hayatına uyarladığını ardından okurlarını peşinden sürüklediğini görürüz. Ancak bu noktada Tolstoy'un doğrudan eyleme geçmediği, Çertkov'un onun görüşlerinin uygulanması ve yayılması görevini üstlendiği söylenebilir. Gandhi'nin eylemlerde sergilediği hareket tarzı ile kitleleri kendi etrafında toplamayı başarırken bizzat eylemi gerçekleştiren kişi kendisidir. Birbirlerinden ayrıştıkları bir diğer durum da Tolstoy ve Gandhi'nin görüşlerinin kabul gördüğü ve paylaşıldığı kitlelerdir. Tolstoy'un görüşleri etrafında toplananların çoğunun Rus entelijensiyasındanken, Gandhi'nin peşinden gidenlerin çoğunlukla toplumun alt tabakasından kimseler olduğu görülmektedir. Aralarındaki son farklılığın ise bu iki liderin yönetimlere olan bakış açısı olduğunu söyleyebiliriz. Siyaseti bir zorunluluk olarak görmesi ve yönetimlerin adaletsiz ve vicdana ters uygulamaları olmaması halinde Gandhi'nin yönetimleri tamamıyla reddetmediğini ancak Tolstoy'un siyasi ideolojinin her türlü yönetimini reddettiğini ve bunu yönetimleri ve idarecileri var eden sistemlerin var olmaya devam ettikçe şiddetin son bulmayacağı şeklinde açıkladığını görüyoruz. Bu açıdan, Tolstoy'un görüşlerinin, Gandhi'ye kıyasla, Thoreau'nun ortaya attığı fikirlere daha yakın olduğunu söylemek mümkündür.

Tüm bu farklılıklarına rağmen söz konusu eğitim-öğretim faaliyetleri, yardımlaşma ve tarımsal faaliyetler olduğunda, hem Tolstoy komünlerinde hem de Tolstoy Çiftliği'nde benzer uygulamalar olduğu görülmektedir. Bu noktada en ilgi çekicisi ise eylemin temelindeki farklılık olsa da yeme içme alışkanlıklarının (etyemezlik) benzerliğidir. Gandhi'nin etyemezliği ait olduğu toplumun dini-ahlaki bir öğretisidir ve Gandhi bunu içselleştirmiştir. Tolstoy'da ise vejetaryenlik ruhsal arınma ve hakikate ulaşmadaki "ilk adım"dır. *İlk Adım* eserinde Tolstoy insan arzularının sınırlandırılmasının ve lüks yaşamın insanlarda neden olduğu açgözlülük ve israfın

durdurulmasının insanın hakikate ulaşmasında önemli olduğunu anlatır. Dolayısıyla, Tolstoy'un insanların yeme içme alışkanlığına dikkat çektiği *İlk Adım*'ı, Gandhi'nin Tolstoy'un Doğumunun Yüzüncü Yılı Konuşması'ndaki "rahata düşkün olmama" ve "kendine hakim olma" *yacnasıyla* ilişkilendirmek mümkündür. Ayrıca Gandhi'nin bu konuşmasının belki en önemli noktası ise Gandhi'nin *āşram*daki gençlere örnek gösterdiği kişilerden birisinin Tolstoy olmasıdır. Gandhi konuşmasında Tolstoy'un hayat tarzını, düşüncelerini ve erdemlerini pek çok açıdan gençlere örnek vererek vurgulamıştır. Gandhi'nin Hint toplumunun temelleriyle karşılaştırarak yaptığı bu konuşmada Tolstoy'u pek çok kez örnek göstermesi, Tolstoy'un Gandhi üzerindeki etkisinin sadece dini temelli olmadığına da bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Tolstoy-Gandhi arasındaki değinilmesi gereken son ve belki de en önemli benzerlik, şiddet kullanmama, şiddet karşıtlığı, şiddetsizliktir. Bu iki büyük isim için de çok önemli bir yer tutan sivil itaatsizlik ve pasif direnişin temelinde şiddetsizlik yer alır. Hem Tolstoy hem de Gandhi bu durumu genellikle dini öğretiler üzerinden açıklarlar. Ancak, Tolstoy'un savaş karşıtı görüşlerinin de bu noktada önemli bir yeri vardır. Tolstoy, Çarlık Rusya'nın subayı olarak Kafkasya ve Kırım'da geçirdiği 1851-1855 yılları arasında savaşın ve onun getirdiği her türlü yıkımın bizzat tanığı olmuştur. Hem ilk edebi eserlerinin de yayımlandığı dönem olan bu yıllarda hem de daha sonraları, Tolstoy eserlerinde savaşa dair gözlem ve kişisel tecrübelerini dile getirmiştir. *Baskın. Gönüllünün Hikayesi* (Набег. Рассказ волонтера, 1853), *Sivastopol Hikayeleri* (Севастопольские рассказы, 1855-1856), *Kazaklar, Savaş ve Barış* ve *Hacı Murat* Tolstoy'un savaşa, savaşın getirdiği her türlü yıkıma dair görüşlerine yer verdiği ilk akla gelen edebi eserleridir. "Yeni bir din kurma" düşüncesini de ilk bu yıllarda, Tolstoy'un günlüklerinde görüyor olmamız tesadüf değildir. 1880'li yılların sonlarından itibaren Tolstoy savaş karşıtı görüşleriyle de kendinden söz ettirir ve tıpkı din ile ilgili olduğu gibi askerlik ve subaylık hizmetlerine yönelik eleştirilerini içeren *Hristiyanlık ve Patriotizm* (Христианство и патриотизм, 1894), *Patriotizm mi Barış mı?* (Патриотизм или мир?, 1895), *İki Savaş* (Две войны, 1898), *Carthago Delenda Est* (1896), *Patriotizm ve Yönetim* (Патриотизм и правительство, 1900), *Öldürmeyeceksin* (Не убий, 1900), *Asker Talimatnamesi* (Солдатская памятка, 1901), *Subay Talimatnamesi* (Офицерская памятка, 1901) gibi pek çok makalesi bulunmaktadır. Tolstoy'un şiddetsizlik ile ilgili görüşlerinin dini temelli olmasının yanı sıra tüm bu acı tecrübelerinden çıkardığı bir sonuç olması da muhtemeldir. Gandhi ise bu tecrübeleri hukukçu kimliğiyle Güney Afrika'da ve Hindistan'da adaletsizliğe karşı adalet arayışı sırasında tanıklık ettiği şiddetle edinmiştir. Sömürgeci güçlerin Gandhi'nin de ait olduğu toplumlar üzerindeki baskıcı yönetim anlayışı pek çok silahçı çatışmaya, toplumsal olaylara neden olurken, o bu olaylar karşısında şiddete karşı şiddeti değil şiddetsizliği savunmuştur.

Sonuç olarak, bu iki isim düşünce ve eylemleriyle kendi dönemlerinde ve sonrasında olduğu gibi günümüzde de kendilerinden söz ettirmeye devam etmektedir. Elbette bu iki ismin ortak noktası olarak ilk başta akla din gelse de, pek çok açıdan benzerliklere ve farklılıklara sahip oldukları ve davalarında yalnız olmadıkları söylenebilir. Tolstoy'un Çertkov'u olmasa görüşlerinin dünyaya yayılması ve Tolstoyculuk adına gösterdiği çabalar bu denli ses getirmeyebilirdi. Benzer şekilde Tolstoy Çiftliği'ne bu ismi veren Gandhi'nin en yakınındakilerden birisi olan Kallenbach olmasa Tolstoy'un da dikkatini çeken Transvaal'deki olaylara karşı Gandhi yetersiz kalabilirdi. Üstelik sansür ve baskıya karşı asla taviz vermediğini bildiğimiz Tolstoy'un, Gandhi'ye *Hindu'ya Mektup*'un İngilizcesinde reenkarnasyon kelimesini çıkarmasına izin vermesi, Tolstoy'un Gandhi'ye ve onun eylemlerine olan inancını gösteren

önemli detaylardan biri olduğunu unutulmamalıdır. Ayrıca Tolstoy'un *İncil'in Kısa Özeti*, *O Halde Nasıl Yapmalıyız?*, *Tanrı'nın Egemenliği İçinizedir*'in yanı sıra Gandhi'nin *Hind Swaraj*'ında referans gösterdiği Tolstoy'un *Sanat Nedir?*, *Çağımızda Kölelik*, *İlk Adım* ve Kallenbach'da derin etki bırakan *İtiraflarım*'ın da Gandhi ve Tolstoy arasındaki etkileşimi anlamada referans gösterilen kitaplar arasında yerini alması gerekir; çünkü bu iki isim arasındaki etkileşimi din ekseninde değerlendirmek doğru olsa da yeterli değildir ve onların birbirleriyle olan etkileşimini bir bütün olarak anlamayı zorlaştırır. Çoğunlukla kamusal ve idari olarak görüşleri değerlendirilen Thoreau'nun *Sivil İtaatsizlik Üzerine*'sinde örtük bir biçimde görülen vicdan vurgusunun Tolstoy ve Gandhi'nin görüşlerinde sevgi, saygı ve hoş görü olarak karşımıza çıktığı unutulmamalıdır. Her iki isim de görüşleriyle daha ayrıntılı çalışmaların yapılmasına ihtiyaç duyulan, olaylara daha farklı yaklaşılmasını gerektiren düşünce ve eylemlerin merkezindedir.

Extended Abstract

In this study, the interaction between Tolstoy and Gandhi is analyzed. It has been observed in the books written about both Gandhi and Tolstoy that the interaction between these two figures is limited to Tolstoy's *The Gospel in Brief* (Краткое Изложение Евангелия, 1881), *What Then Must We Do?* (Так Что Же Нам Делать?, 1886) and *The Kingdom of God is Within You* (Царство Божие Внутри Вас, 1893). Since we can see the titles of these books in Gandhi's autobiography, this can be considered normal. However, it gives the reader or the researcher the impression that these books and the interaction between them are only about religion.

This study aims to examine the interaction between Tolstoy and Gandhi profoundly. For this reason, first of all, Thoreau, who is an important name of the phenomenon of "civil disobedience" in the modern world, and his work *On the Duty of Civil Disobedience* (1849) is briefly mentioned. The subject of "conscience" in Thoreau's work is highlighted. This is because this phenomenon is thought to be reflected in the philosophy and practice of Tolstoy and Gandhi as love, respect, and compassion. Then, Tolstoy and Gandhi's biographies were briefly mentioned in the context of civil disobedience and passive resistance. Thus, it is aimed to create a common, general idea about these three important names.

In the second part, Tolstoy and Tolstoyism (Tolstoy Movement) are mentioned. Thus, Tolstoyism is evaluated as an example of Tolstoy's civil disobedience and passive resistance. The widespread understanding of love, respect, and happiness in Tolstoyism is quite remarkable. In Tolstoyism, religion, military and administrative management are not included because they are considered as the cause of evil according to Tolstoy. Instead, vegetarianism as a habit of eating and drinking, people's love for cooperation, love for nature (the law of love), and surely non-violence are emphasized as the basis of the Tolstoyan lifestyle.

The second part also examines Gandhi's satyagraha, the Tolstoy Farm in Africa, Gandhi's correspondence with Tolstoy, and his speech on the birth centenary of Tolstoy. Gandhi's satyagraha was based on nonviolence and love. In addition, the similarities and differences of Gandhi's practices at his farm, named after Tolstoy, with Tolstoyism are revealed. The correspondence between Tolstoy and Gandhi is included, thus revealing the approach of these two names to each other. Gandhi's request to publish Tolstoy's *Letter to the Hindu* (Письмо к Индусу, 1909) in *Indian Opinion* is an important part of the interaction between Tolstoy and Gandhi. Gandhi wanted to publicize Tolstoy's thoughts in this work to the community he was addressing. Finally, Gandhi's speech on the birth centenary of Tolstoy contains words of praise for Tolstoy.

At this point, the fact that Gandhi gave his sermons to young people by citing Tolstoy as an example is clear proof of how much Gandhi was influenced by Tolstoy.

In the conclusion and discussion section of the study, the views and findings of both names in the context of civil disobedience and passive resistance are presented comparatively. At this point, first of all, the views of both names on religion draw attention. Tolstoy rejects religion, especially the mystery it brings. Gandhi, on the other hand, based his views on religion and ancient Indian philosophy. Volkov's reference to "Tolstoy's idea of establishing a new religion" has been dated to a note in Tolstoy's diary dated March 4, 1855. This is evidenced by the fact that Gandhi's *Letter to a Hindu*, in which he bases his views on religion, was published in English without the word "reincarnation". Another difference is that while Tolstoy's views were generally addressed to and followed by members of the Russian intelligentsia, in Gandhi's case it was the low-educated, peasant, broad masses of the people. However, there are also similarities. While Tolstoy considers the habit of eating and drinking as individual purification and the attainment of truth, Gandhi's vegetarianism is religiously based. Finally, although Gandhi mentions three of Tolstoy's books in his autobiography, *The Gospel in Brief*, *What Then Must We Do?* and *The Kingdom of God is Within You*, in addition to *What is Art?* (Что такое искусство? 1898), *Slavery in Our Time* (Рабство нашего времени, 1890), *The First Step* (Первая ступень, 1891), and *Letter to the Hindu* in Gandhi's *Hind Swaraj*. It has been argued in studies that relying on the three works cited in his autobiography is incomplete for a deeper understanding of the interaction between Tolstoy and Gandhi. In sum, both names are at the center of thoughts and actions that require more detailed studies and a different approach to events.

Kaynakça

- Akademik (2023, Nisan 15). *Tolstovstvo. Bolşaya sovetskaya entsiklopediya*.
<https://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/140208/ТОЛСТОВСТВО>
- Allen, D. (2020). *Mahatma Gandhi* (Çev. N. Duru). Runik Kitap.
- Anıl, Y. Ş. (2013). *Mahatma Gandhi*. Kastaş Yayınevi.
- Basinski, P. (2017). *Begstvo iz raya*. İzdatelstvo AST.
- Bhana, S. (1975). The Tolstoy Farm: Gandhi's experiment in "co-operative commonwealth". *South African Historical Journal* 7(1), 88-100.
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2023b, Nisan 15). *Civil disobedience. Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/civil-disobedience>
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2023a, Nisan 10). *Vaishnavism. Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Vaishnavism>
- Budak, S. (2017). *Psikoloji sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Cevizci, A. (2020a). *Say büyük felsefe sözlüğü* (I. Cilt A-J). Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2020b). *Say büyük felsefe sözlüğü* (II. Cilt K-Z). Say Yayınları.
- Gandhi Heritage Portal. (2022, Aralık 10). Journal Detail.
<https://www.gandhiheritageportal.org/journals-by-gandhiji/indian-opinion>

- Gandhi, M. K. (1970). *The collected works of Mahatma Gandhi: XXXVII (July – October 1928)*. The Publications Division.
- Gandhi, M. K. (2009). Hind swaraj. İçinde A.J. Parel (Ed.), *Hind Swaraj and other writings* (ss. 1-127). Cambridge University Press.
- Gandhi, M. K. (2016). *Bir özyaşam hakikatin peşinde başımdan geçenler* (2. b.). (Çev.V. Günyol). ALFA Basım Yayım Dağıtım.
- Hunt, J. (2019). *Tolstoy & Gandhi mektuplaşmaları* (Çev. M. F. Biçici). Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Kaufman, A. D. (2011). *Understanding Tolstoy*. The Ohio State University Press.
- Kayalı, Y. (2018). Hint kurtuluş mücadelesinin lideri Mohandas Karamçad Gandhi: Bhagavadgita ve ahimsa. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(57), 40-49.
- Leeming, D. (2018). *Asya mitolojisi sözlüğü* (Çev. Y. Kayalı). Kabalcı Yayınları.
- Luxemburg, R. (2003). *Tolstoy'un yolu* (Çev. Z. Hasaıçebi). YGS Yayınları.
- Meleşko, Ye. D., & Kaşirin, A. Yu. (2011). Tolstovskoye dvijeniye: Opıt neprotivleniya i tolerantnosti. *Nomethetika: Filozofiya. Sotsiologiya. Pravo*, 16 (8 (103)), 310-316.
- Merton, T. (2003). *Gandhi ve şiddet dışı direniş* (Çev.S. Çiftçi). Kaknüs Yayınları.
- Metcalf, B. D. & Metcalf, T. R. (2018). *Modern Hindistan'ın kısa tarihi* (Çev. Z. H. Akman). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Monier-Williams, M. (1986). *A Sanskrit-English dictionary*. The Clarendon Press.
- Naletov, V. E. (2020). Teoriya i praktika tolstovskih kommun. *Skif. Voprosı studentşeskoı nauki*, 5-1 (45), 308-312.
- Ökçesiz, H. (2011). *Sivil itaatsizlik*. Legal Kitapevi.
- Polosina, A.N. (2022, Aralık 25). *Bolşaya rossiyskaya entsiklopediya*. Personalii. https://bigenc.ru/domestic_history/text/4683928
- Rolland, R. (2022). *Mahatma Gandhi*. (Çev. M. Yazgan). Hece Yayınları.
- SAADA. (2023, Ocak 3). South Asian American Digital Archive. <https://www.saada.org/item/20110901-312>
- Simmons, J. (2003). Civil disobedience and the duty to obey the law. İçinde R. G. Frey, & C. H. Wellman, (Ed), *A companion to applied ethics* (ss. 50-61). Blackwell Publishing.
- Şener, S. (2009). *Sosyoloji:Sosyal bilimlere alternatif yaklaşım* (4. b.). İnkılab Basım Yayım.
- Terziyeva, M. T. (2015). Filozofskiye idei Lva Tolstogo i ih otrajeniye v tvorçestve i obşçestvennoı praktike bolgarskih tolstovtsev. *Perspektivi nauki i obrazovaniya*, 2 (14), 136-138.
- Thoreau, H. D. (2015). *Doğal yaşam ve başkaldırı* (5 b.) (Çev. S. Çiftçi). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Tolstoy, L. (1937). *Polnoye cobraniye soçineniy. Tom 47. Dnevnikı i zapisniye knijki 1854-1857*. Gosudarstvennoye izdatelstvo «Hudojestvennaya literatura».

- Tolstoy, L. (1953). *Polnoye cobraniye soçineniy. Tom 53. Dnevnik i zapisniye knijki 1895-1899.* Gosudarstvennoye izdatelstvo «Hudojestvennaya literatura».
- Tolstoy, L. (1955). *Polnoye cobraniye soçineniy. Tom 80. Pisma 1909 – (iyul-dekabr).* Gosudarstvennoye izdatelstvo «Hudojestvennaya literatura».
- Tolstoy, L. (1956a). *Polnoye cobraniye soçineniy. Tom 81. Pisma 1910 – (yanvar-aprel).* Gosudarstvennoye izdatelstvo «Hudojestvennaya literatura».
- Tolstoy, L. (1956b). *Polnoye cobraniye soçineniy. Tom 82. Pisma 1910 – (may-noyabr).* Gosudarstvennoye izdatelstvo «Hudojestvennaya literatura».
- Troyat, H. (2010). *Lev Tolstoy.* (Çev. Z. C. Özatalay & I. Ergüden). İletişim Yayınları.
- Ves Tolstoy v odin klik. (2022, Aralık 23). Tvorçestvo. <https://tolstoy.ru/creativity/>
- Ves Tolstoy v odin klik. (2023, Ocak 3). «Pismo İndusu». <https://tolstoy.ru/creativity/journalismguide/323.php>
- Volkov, S. (2018). *20. yüzyıl Rus kültür tarihi: Tolstoy'dan Soljenitsin'a büyümlü koro* (Çev. S. Gürses). ALFA Basım Yayım Dağıtım.
- Walicki, A. (2013). *Rus düşünce tarihi: Aydınlanma'dan marksizme* (A. Şenel, Çev.). İletişim Yayınları.
- Wilson, A. N. (2019). *Tolstoy* (Çev. N. Elhüseyni). Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Ethical Statement/Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çatışma beyanı/Declaration of Conflict: Çalışmada kişi ya da kurumlar arası çıkar çatışmasının olmadığı beyan olunur. / It is declared that there is no conflict of interest between individuals or institutions in the study.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0